

MÁLYUSZ ELEMÉR

A SZERB NEMZETISÉGI KÉRDÉS TÖRTÉNETÉHEZ

Az alábbiakban, a magyarországi nemzetiségek politikai története iránti érdeklődéstől vezettetve, két adalékkal szeretnék szolgálni.* Ezek publikálását elsősorban az a körülmény motiválja, hogy ezidáig mindkét dokumentumot meglehetősen homály fedte, s csupán véletlenül kerültek elő. Az egyik adalék, amelyen a szerb nemzetiségi kérdés előzményeit feltárni kívánó rendszeres levéltári kutatás egyébként átsiklott – igaz, az egykori levéltári segédkönyvekben nincs említés róla – egy bonyolult s szerzeágázó hivatali reform aktái között található; a másik ellenben szinte a csodával határos módon az egyik régi pesti polgárcsalád iratai között, egy jelentésben maradt fenn, melynek témája egy királyi audiencia. Mindkét dokumentumban azonban a 18. század utolsó negyedében mind a magyar hivatalnokok, mind pedig a bécsi kormánykörök a magyarországi szerbség meghatározó, más népektől megkülönböztető jellemvonásaként nem a nyelvet, még kevésbé a származást vagy a történelmi hagyományt tekintik, hanem a görögkeleti vallást. Ugyanis a szerbség körében is hiányzott az a felismerés, hogy bármilyen nemzetiségi törekvésnek egy egységes népi öntudatból kell fakadnia, mivel minden nép csakis saját individualitásának felismerésével képes maga elé olyan célokat kitűzni, melyek saját erejével arányban állnak, s melyeknek teljesítése ennél fogva a lehetőségek határán belül marad. Az akkori szerbség, amelyet még nem érintett meg a romantika szelleme s amely a maga számára semmiféle korlátokat nem szabott, örömmel fogadta II. Lipót királynak azt a rendelkezését, mely szerint „egy nemzeti kongresszusra” gyűlhet össze Temesvárott, egy olyan városban, ahol kisebbségben volt. S a közös vallás alapján nemcsak a románokat sorolja be majd az „illír nemzet” fogalmába, hanem azt a Bukovinát is magához tartozó területként értelmezi, amelyet a Habsburgok csak nemrég vettek birtokba (1775).

* Az alábbi tanulmány 1943-ban készült a müncheni *Südost-Forschungen* c. német folyóirat számára, mely az 1944. évi első számban kívánta azt publikálni. Mályusz Elemér hagyatékában az eredeti, magyar nyelvű kézirat nem lelhető fel, csak annak német nyelvű változata. Mályusz 1944. március végén kapta kézhez cikkének első, hasábkorrektúráját, melyet azonban az időközben bekövetkezett politikai események miatt már nem juttatott vissza a folyóirat szerkesztőségének. Ezt a korrektúra-szöveget fordítottuk le magyar nyelvre, melynek levéltári és szakirodalmi jegyzetait []-ben néhány, azóta megjelent újabb szakirodalmi hivatkozással kiegészítettük. (Soós István)

1.

II. Józsefet állandóan foglalkoztatta a bürokrácia radikális átalakításának gondolata. Figyelme egyformán kiterjedt a legfelső központi kormányhatóságok illetékességi körének szabályozására, a jogérvényesség megszabására, tovább arra a kérdésre, milyen is legyen az irattár (*registratura*), miképp történjék a kiadmányozás (*expeditio*) egy alárendelt hivatalban. A bürokrácia őt nem egyszerűen mint munkaeszköz érdekelte, amely arra hivatott, hogy akaratának érvényt szerezzen és reformterveit megvalósítsa, hanem mint egy olyan bonyolult, tökéletesen megkonstruált gépezet, amely csakis akkor tudja betölteni funkcióját, ha annak minden egyes alkotórésze hajszálpontosan működik és egymással kapcsolatban áll.¹

Ezek a hivatali reformok olyannyira lekötötték a figyelmét, hogy e tekintetben még munkatársainak, a *Staatsrat* (Államtanács) tagjainak a véleményét sem kérte ki rendszeresen és intézkedéseit közvetett úton hozta. Így pl. 1785-ben egyesítette a helytartótanácsot a budai kamarával és ezt számos olyan ügy elintézésére hatalmazta föl, melyek korábban a magyar udvari kancellária hatáskörébe tartoztak. II. József 1785. július 25-én kapta kézhez azt a jelentést, mely az udvari kancellária a gróf Esterházy Ferenc kancellár elnökletével és az alkancellárok, gróf Pálffy Károly és gróf Bánffy György, gróf Niczky Kristóf tárnokmester és Izdenczy József udvari tanácsos részvételével megtartott tanácskozás eredményeiről számolt be. Az uralkodó ennek egyes pontjaihoz hozzáfűzte saját megjegyzéseit, melyeket kabinettitkárának diktált le. A jelentés az alábbi címet viselte: „Gegenstände, die bei diesem Hofmittel als Hungar[ischen] Kanzlei, und zugleich Finanz Stelle jetzt vorkommen und auch in Hinkunft bei derselben verbleiben müssen.” A 25-ös ponttal kapcsolatban, amely a következőképpen hangzik: „Die Geschäften der nicht unirten Griechen, insoweit selbe auf ihre Religion und Privilegia einen Bezug haben, wie auch die Besorgung des fundi inalienabilis und scholarum clericallium, dann das Vermögen der Kalugierklöster und die Supervision der bei den

1 A történettudomány sokáig adós maradt olyan feldolgozásokkal, amelyek bemutatnák, miképp próbálta meg II. József a bürokráciát átalakítani. *P. Mirofanov* könyve ugyanis nem terjed ki a részletekre és éppen a császár személyes részvételének kérdését hagyja megválaszolatlanul (Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit. Aus dem Russischen übersetzt von V. von Demetric. Mit einem Geleitwort von Dr. Hanus Schlüter. Teil 1-2. Wien und Leipzig, 1910. — II. József közigazgatási reformjairól ld. Teil II. 269-290.); *C. von Hock* csak az első reformokról szolgál felvilágosítással, melyek vonatkozásában a császár még kikérte az államtanács (Staatsrat) véleményét (Der österreichische Staatsrath (1760-1848). Eine geschichtliche Studie. Vorbereitet und begonnen von Carl von Hock, aus dessen literarische Nachlasse fortgesetzt und vollendet von Hennann Ignaz Bidermann. Wien, 1879. 109. skk.); *Hock* is hangsúlyozza, hogy bizonyos „Anordnungen ohne Wissen und Einraten des Staatsrates erlassen wurden.” (I. m. 132.). *Marczali Henrik* szintén nem foglalkozik az első intézkedésekkel. (Magyarország története II. József korában. Bp., 1885. II. 30. skk.). [Az utóbbi évtizedekben azonban mind külföldi, mind a magyar történeti irodalomban számos történész választotta támaszául II. József bürokratikus reformjait. Hogy csak a legfontosabbakat említsük: *Friedrich Walter*: Die österreichische Zentralverwaltung. II.: Von der Vereinigung der Österreichischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749-1848). 1/2. Teil: Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. (1780-1792) (Abt. 4.) Wien, 1950. und Aktenstücke. Wien, 1950. (Veröffentlichungen für neuere Geschichte Österreichs. Bd. 35.); *Lajos Hajdú*: Qualifikationssystem staatlicher Beamter in Ungarn. (1780-1790). In: Annales Universitatis Scientiarum. Budapestensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio juridica 19 (1977) 35-55.; *Waltraud Heindl*: Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848. Wien-Köln-Graz, 1991. (Studien zu Politik und Verwaltung. Bd. 36.), különösen: 21-34.]

nicht unirten Consistorien abgeführten und via gradualis Apellatae ad Thronum appellirten Prozessen” az alábbi észrevételt tette:

„Dieses gehört zum Consilio und soll bey selbem ein nichtunirter griechischer Referent für alle diese Religions Gegenstände angestellt werden, da die Protokolle ohnehin nachher an die Kanzley gelangen. Die Prozesse aber müssen zu den gewöhnlichen Justiz Stellen gebracht werden, bey welchen auch nichtunirte Rätthe nach dem Toleranzsystem anzustellen sind.”²

II. József e rendelkezése azt jelenti, hogy a szerbek egyház- és iskolaügyét továbbá azokat az ügyeket, amelyeket államjogi helyzetükre vonatkoztak – a privilégiumkérdések ugyanis a legtágabb értelemben magyarázhatók – végülis már nem az udvari kancellária, hanem a budai helytartótanács intézte volna. Ennek a változtatásnak a jelentőségét nem szabad alábecsülni. Ugyanis ezzel meglazult a szerbségnek az uralkodóhoz való közvetlen kapcsolata és maguk a szerbek egy olyan *dicasterium* (kormányiszék) hatáskörébe kerültek, amely nem pusztán a rendi szellemet testesítette meg, hanem – mivel Béctől messze van – szabadabban is véggezhetette munkáját a magyar nemzeti érdekek érvényesítése terén, mint a magyar udvari kancellária. A korabeli felfogás szerint ugyanis a magyar udvari kancellária „oculus et os regis” volt, a helytartótanács ezzel szemben – ezt bizonyítják a 18. század 90-es éveinek eseményei – valójában a magyar rendiséggel azonos nézeteket képviselt. Feltételezhetően II. József maga sem mérte föl egyértelműen rendelkezésének következményeit. Minden valószínűség szerint nem gondolta át, hogy a görögkeletiek privilégiumai alatt az előző, 17. században I. Lipót által kibocsátott privilégiumok értendők, s a kifejezést csupán a szerbség vallási helyzetére vonatkoztatva használta. Erre lehet következtetni legalábbis abból a körülményből, hogy a jelentés zárórészében a „Religionsgegenstände” kifejezés szerepel.

A *dicasteriumok*, melyekben a magyar érzület erősebb volt a dinasztia érdekeitől való félelemnél, valószínűleg örömmel fogadták a császár rendelkezését³ és megragadták a lehetőséget, hogy érvényesítsék a szerbséggel szemben a magyar helytartótanács közvetlen befolyását. A szerb kérdésben azonban a magyar udvari kancellária egyszerűen nem ismerte fel azokat a lehetőségeket, melyek a jövőt magában rejtették. Amint a kancellária az uralkodó határozatát kézhez kapta, s egy részletes beadványban aggályainak adott hangot:

„Die Nichtunirten außer den Consistorialprocessen haben in den übrigen Proceßangelegenheiten die nämlichen Richter, welche für die anderen Landespar-

2 Magyar Országos Levéltár (=MOL.) A 39. Magyar Kancelláriai Levéltár (=MKL.) Acta generalia, No. 12.807/1785. Alleruntertänigster Vortrag des Vereinigungs Geschäft der Hungarischen Hof-Kammer mit der Statthalterey, dann die Adaptation der für die Verienigte Böhmische-Österreichische Hofkanzley vorgeschriebenen Instruction betreffend, folgendermassen erlediget: *Ich habe auf die 4 erstenen Litteras bis F. theils Punctatim, theils in ganzen meine Gesinnung zu erkennen gegeben. Joseph m.p.*

3 A különböző hivatalok összevonásának jelentősége a 18. században sokkal nagyobb volt, mint később, s nemcsak alkalmat kínált, hanem olykor éppenséggel kiindulópontul szolgált a területi egyesítésekre vagy szétdarabolásokra. Hogy csak egyetlen példát említsünk: II. Józsefnek az erdélyi és magyar udvari kancelláriát egyesítő rendelete lökést adott Erdély és Magyarország uniójához. A kérdés, mint az ismeretes, rendkívül felkorbácsolta a szenvedélyeket mind az magyarországi mind pedig az erdélyi 1790-91. évi országgyűlésen. Az erre irányuló törekvés azonban meghíúsult, mivel II. Lipót ismét szétválasztotta a két hatóságot.

theyen gesetzmäßig bestimmt sind; besagte Consistorialprocesse hingegen, wenn die Parthey sich mit dem foro metropolitano nicht begnüget und ad thronum appelliret, sind von jeher, vormals zwar bey der illyrischen Hofdeputation⁴, seit Abolirung aner derselben bey der Hofkanzley mit Intervenirung des Hofkriegsraths, welche zwey Hofstellen der fürgewesten illyrischen Deputation surrogiret worden, verhandelt werden. Wenn also E. M. darauf zu beharren geruhen, daß diese Geschäfte an das Consilium Locumtenentiale und an das hung[arische] Generalcommando⁵ übertragen werden sollen, so wären die übrigen Generalcommandi⁶, allwo die Anzahl der Nichtunirten sehr häufig ist, dahin anzuweisen, daß selbe alle die Nichtunirten betreffende Geschäften, so einer Entscheidung bedarfen, an das hungar[ische] Generalcommando abzuschicken und in Betreff der übrigen die Nichtunirten angehenden Gegenständen ihre Protocolla von Zeit zu Zeit an erstgedachtes Generalcommando einzusenden hätten. Ob aber diese Abänderung bey der illyrischen Nation etwa ein unangenehmes Aufsehen erwecken würde, für dieses kann man um so mehr minder ein Bürgschaft leisten, als E. M. nicht unbekannt seyn kann, wie empfindlich derselben die Aufhebung der illyrischen Hofdeputation gewesen seye. Anbey ist vorzusehen, daß der Hofkriegsrath trüftige Beweggründe aufführen werde, die übrigen Generalcommandi, wo, wie obgesagt, häufige Nichtunirte sich befinden, von Angebung der Berichte und Einsendung der Protokollen an das hung[arische] Generalcommando, so gleichsam als eine respective Subordination anzusehen ist, zu entledigen.”

A magyar udvari kancellária érveléséből kiolvasható, hogy álláspontját bürokratikus érdekek határozták meg. Nem volt már teendője abban a szolgálati hatáskörben, amelyet át kellett engednie a helytartótanácsnak — ennek csupán következményeiben lett jelentősége —, s attól tartott, hogy a hivatalok alárendeltségében zavar áll be. Egyébként a referens személye, egyedi felfogása is döntő kihatással volt a kancellária állásfoglalására és nem véletlen, hogy az ellenkező véleményű Izdenczy József testesítette meg. Izdenczynek, aki nem sokkal később tagja lett az Államtanácsnak, nem volt semmiféle köteletségérzete a magyar rendek, sőt a magyar nemzeti érdekekkel szemben sem. Ő az uralkodó hűségese szolgálja, a fejedelmi abszolútizmus képviselője volt.⁷ Minden valószínűség szerint egy másik referens, pl. Pászthory Sándor másképp cselekedett és nem arra törekedett volna, hogy az udvari haditanács érveinek tulbuzgó módon elébevigyon. Nem tagadható azonban, hogy Izdenczy érvelését a kancellár, gróf Esterházy Ferenc is magáénak vallotta, és ez döntő bizonyíték arra nézve, hogy egyetlen ember sem élt a II. József rendelkezéseiből adódó előnyökkel és kínálkozó lehetőséget nem tudta megragadni. Egy utólagos mérlegelésre már nem nyílt többé alkalom, mivel a császár — Izdenczy érvelésétől meggyőzötve — a következő határozatot

4 Az „Illyrische Hofdeputation” 1747-1777. között állt fenn.

5 A magyar főhadparancsnokság székhelye Budán volt.

6 1848 előtt volt erdélyi (Nagyszeben székhellyel), bánáti (Temevár székhellyel), szlavón (Pétervárad székhellyel) és egy horvát főhadparancsnokság (Károlyváros/Karlovac székhellyel).

7 Személyiségének jelleméről és működéséről l.: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 1790-1795. Kiadta, a bevezető tanulmányt és a magyarázatokat írta Mályusz Elemér. Bp. 1926. (Kormányzat- és közigazgatástörténeti iratok. - Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai - Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris), valamint Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus. Bp. 1939. (A Magyar Protestantizmus Történetének Forrásai) 288. skk.

hozta: „Ad 25. Da die Fälle der Appellation in Illyricis verhoffentlich selten seyn dörfen [sic!], so können sie noch ferner nach der bisher üblichen Art behandelt werden.”⁸

2.

Az 1790. évi temesvári szerb nemzeti kongresszus összehívásának előzményei J.H. Schwicker művéből⁹ már régóta ismertek. A magyar udvari kancellária levéltári anyagainak alapján Schwicker részletekbemenően és pontosan mutatja be, miképp nyújtott be egy kérvényt II. József halála után a karlócai metropolita, Moses Putnik, amelyben azért folyamodott, hogy biztosítsanak neki és a görögkeleti püspökök számára helyet a Budára, június 6-ra összehívandó országgyűlésen. A metropolita egy nagyobb küldöttség élén, melynek tagjai között a verseci, a temesvári és a bácsi görögkeleti püspök is ott volt, ezt követően egy II. Lipótnál történt audienca alkalmával június 27-én azt a kérést terjesztette elő, hogy nemzeti kongresszust tarthassanak, amelyet a király még ugyanazon a napon az udvari kancelláriához intézett kéziratban engedélyezett is számára. Schwicker is helyesen mutatott rá, hogy a magyar vármegyéknek és az országgyűlésen megjelent rendeknek az uralkodóházzal szembeni magatartása Lipótot arra készítette, hogy a szerbekben „a magyarok ellen fontos szövetségeseket” keressen. II. Lipót azonban, mivel a kabinet iratanyaga még nem állt rendelkezésére, úgy vélte, hogy a görögkeleti klérus megjelenése a magyar országgyűlésen és a temesvári kongresszus megtartása egymást kiegészítő események és az utóbbi mintegy az előbbi előkészítése. Ma már azonban úgy látjuk, hogy Lipót király a kongresszusnak nem annyira az ellensúly szerepét szánta, hanem igazán bőkezű ígéretével éppenséggel arra bátorította, hogy az a szerbség nevében politikai szervezet létrehozására kérjen engedélyt. Ez derül ki minden kétséget kizáróan abból az emlékiratból, mely szerint 1791. január 15-én arról kellett döntenie a kabinetkancelláriának, vajon leválasszák-e a Bánátot mint a szerbek területét, s mely a kérdés előtörténetét Lipót számára összefoglalta. A bizalmas jelentésben ugyanis arról esik szó, midőn az illír nemzet küldöttei és püspökei a királyhoz fordultak és arról panaszkodtak, hogy a magyar országgyűlés nem hajlandó privilégiumaikat elismerni s „ihnen S. M. zu verstehen gegeben, daß sie um ihre gänzliche Trennung von der hungarischen Nazion und um die Errichtung einer eignen und besonderen Landesstelle ansuchen sollten.”¹⁰

A szerb-magyar ellentét kiéleződése és ennek politikai eszközként történő felhasználása tehát II. Lipót kabinetpolitikájának a műve volt. Az ügyeket az ural-

8 MOL A 39. MKL Acta generalia, No. 12.808/1785. Gegenstände, die bey diesem Hofmittel als Hungar. Hofkanzley, und zugleich Finanzstelle jetzt vorkommen, und auch ein Hinkunft bey derselben mittheilen müssen. A kancellária ellenvetése 1785. aug. 5-én kelt.

9 Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Nach archivalischen Quellen dargestellt. Bp. 1880. 358-380. [A temesvári kongresszus iratanyagát ld.: Temesvarski sabor 1790. Izbor i objasnjenja: Slavko Gavrilovic, Nikola Petrovic. Novi Sad-Sremski Karlovidci, 1972. (Gradja za istoriju Vojvodine. Knjiga 9.)]

10 MOL, I 50. Bécsi levéltárból kiszolgáltatót iratok (=BI) Hungarica aus der Bibliothek Sr. M. 24. sz. téka (Régi jelzet: Fasc. 24.) Illyrica. (Az iratcsomó ma már nem található meg e jelzet alatt. Valószínűleg kiadták Jugoszláviának.)

kodó még az Államtanács elé sem terjesztette, melynek véleményét különben mindig kikérte és rendelkezéseit közvetett módon, leiratok útján hozta meg. Az Államtanács a részletekről csak hetekkel később értesült és kénytelen volt megelégedni azzal, hogy a rendelkezések szövegét levéltára számára utólag lemásoltatta. Tette ezt azzal a céllal, hogy legalább később képet alkothasson magának az eseményekről.¹¹ II. Lipót azonban nem zárta ki a döntéshozatalból teljesen az Államtanácsot, mivel az nem méltányolta volna politikáját. Ettől egyébként a Staatsratnak semmiképpen sem kellett tartania, annál is kevésbé, mert az Államtanács legtekintélyesebb tagja, Kaunitz herceg 1791. február 14-én éppen a szerb kérdéssel kapcsolatban a Habsburg-ház legfontosabb kormányzati elvét szem előtt tartva a következőket hangsúlyozta: „Je sichtbarer und bedenkllicher die Absicht ist, die man heget, aus Ungarn, Siebenbürgen und der illyrischen Nation einen vim unitam zu machen, desto rätlicher und nothwendiger wird das principium, divide et impera.”¹² II. Lipót a döntés közvetlen és gyors szabadságát minden valószínűség szerint csak azért tartotta fenn magának, mert fő tanácsadója és rendelkezéseinek legfőbb végrehajtója, Horvátország egykori bánja, gróf Balassa Ferenc, aki – honfitársainak teljes ellenszenvétől kisérvé – az udvar érdekeinek maradtalanul kiszolgálójaként arra törekedett, hogy álmát, a kancellári méltóságot elnyerje, még nem volt a bürokratikus apparátus tagja s jelentései és javaslatai nem az udvari hivatalokon keresztül jutottak el hozzá. Lipót másrészt érdekelt volt a dolgok alakulásában és figyelmét az kötötte le, miképpen lehetne néhány ügyes húzással olyan mozgásokat előidézni, amelyek a magyar országgyűlésen nyugtalanságot váltanak ki.

Erről a nem hivatalos akcióról is képet alkothatunk magunknak, ha tanulmányozzuk azt a jelentést, amely a pesti kereskedők két küldöttjének, Liedemann Sámuelnek és Ignac Stankovicznak az audienciájáról készült.¹³ Útjukat az állami titkosrendőrség egykor pesti vezetője, Franz Gotthardi egyengette, aki II. József halála után ugyan elveszítette hivatalát, de II. Lipót utasítására megtartotta kapcsolatait az egykori „konfidensekkel” és levelezőkkel, hogy eképpen továbbra is pontos jelentéssel szolgáljon az uralkodónak a magyarországi eseményekről. Gotthardi július 22-én terjesztette elő II. Lipótnak a pesti kereskedők elaborátumát, melyet a két küldött Bécsbe magával hozott¹⁴ és egyidejűleg utalt kérvényük tárgyára is: „Ihre Vorstellungen, die Sie Sr. M. zu machen gedenken, beruhen 1. auf Herstellung der Ordnung unter den Handelsleuten, 2. auf Sicherheit ihres Eigentums durch prompte Justiz, 3. auf Beseitigung der vielen ihnen durch die höheren und niederen Magistrate zugefügten Wunden.”¹⁵ Gotthardi meleg ajánlásá-

11 Így került lemásolásra a 2252. sz., jún. 15-i keltezésű irat, amely mint 2411. sz. kópia júl. 7-én kelt. A jún. 16-i rezolúcióról az Államtanács csak augusztus végén értesült. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv [= HHStA], Staatsratsakten, No. 2571/1790.)

12 HHStA, Staatsratsakten, No. 537/1791.

13 A beszélgetést Liedemann írta le és kéziratának a 19. század közepén készült másolatát utódaik mind a mai napig megőrizték. Dr. Karl Kardeván gimnáziumigazgató volt oly szives a családnál kiesszökölni, hogy engedélyt kapjak az érdekes irat felhasználására. Liedemannról ld. *Mályusz Elemér: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában*. In: *A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve 1 (1931) 269., 275. skk.*

14 *Beschwerden und ohnmaßgeblicher Vorschlag, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre.*

15 MOL, I 50. BI Hungarica aus der Bibliothek Sr. M. 13. sz. téka (régii jelzet: Fasc. 13.) Gotthardi's Notizen über ungarische Angelegenheiten 1790.

ra Lipót már a következő napon fogadta Liedemannt és Stankovicsot. Az audien-
cia során, amely egy óra tizenöt percig tartott, először a magyar kereskedelem és
a magyar polgárság helyzetét tárgyalták meg, de szó esett a zsidók üzelméről, az
országgyűlés tanácskozásáról és az illír kérdésről is. Az utóbbi annál is inkább ké-
zenfekvő volt, mivel a király négy nappal azelőtt kapta meg a Bécsben tartózkodó
temesvári, verseci, és bácsi görögkeleti püspök újabb kérvényét, amelyben azért
csedezték, hogy az erdélyi, bukovinai és a belgrádi görögkeleti püspökök „egyház-
megyénk néhány küldöttjével együtt”, továbbá három tábornok, úgymint Papilla
báró, Szecsujacz és Davidovics és a törzskar tisztjei, valamint Arad, Temes, To-
rontál, Bács és Tolna vármegyék görögkeleti vallású földesurai szintén megjelen-
hetnének a kongresszuson.¹⁶ A beszélgetés ennek megfelelően könnyen az illír
kérdésre terelődött, midőn Stankovics azzal vádolta meg a magyar rendeket,
hogy: „Auch wollen sie durch die ungarische Sprache unsere Nation drücken.”¹⁷

„König: Sie sind von der illyrischen Nation?”

Stankovics: Ja, E. Maj.; aber was kann ich davor, daß ich von dieser Nation und
kein Ungar bin. 80 Jahre lang haben wir bereits in Dunkelheit leben müssen; man
hat geglaubt, daß es am besten sei, wenn man uns in dieser Dunkelheit erhält;
man hat uns mit der alteinischen Sprache gemartert, wir mußten uns vorlesen las-
sen, was wir nicht verstanden; wir mußten unterschreiben, was wir nicht verstan-
den. Die Jesuiten ließen es nicht zu.

König: Und die Ungarn wollen ja auch die Jesuiten wieder zurück haben?

Stankovics: Ich selbst habe in Schulen nur bis zu die Principia studieren dür-
fen, weil es die Jesuiten nicht zuließen; und eben die Jesuiten und Ungarn sind
schuld, daß über 50 000 von unserer Nation aus Ungarn ausgewandert sind. Erst
seit 10 Jahren fangen wir an Deutsch zu lernen; und nun will man uns wieder die
ungarische Sprache aufdringen, um uns in der Dunkelheit zu lassen.

König: Die ungarische Sprache ist Ihrer Nation das, was die deutsche den Un-
garn ist.

Stankovics: Wohl ärger noch, E. Maj.!

Liedemann: Ueberhaupt muß ich E. Maj. versichern, daß der größte Theil der
ungarischen Kaufleute zwar soviel Kenntniss der Sprach hat, als er im täglichen
Umgang braucht, aber nur sehr wenige von ihnen können schriftliche Aufsätze
lesen und verfassen.

Stankovics: Wie weit können wir denn auch die ungarische Sprache brauchen,
von Pest bis Szegedin und von Szegedin an der Straße etwas seitwärts. Die
deutsche Sprache aber ist uns notwendig wegen der Correspondenz mit Wien
und den übrigen Provinzen, woher wir unsere Waren beziehen. Auch sind bis
jetzt von unserer Nation nur 3 Männer bei der Statthalterei, und wenn die unga-

16 *J. H. Schwicker:* i. m. 367. skk.

17 Az országgyűlésnek a nyelvtörvényre vonatkozó tárgyalásairól l. *Szekfű Gyula:* Iratok a magyar ál-
lamnyelv kérdéséhez. Bp. 1926. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai - Fontes Histo-
riae Hungaricae Aevi Recentioris) A Tiszai kerületben kidolgozott inauguralis diplomában erről
a következő olvasható: „comitatibus Slavonicis et Croaticis, necnon quibusdam civitatibus libe-
rum maneat non tantum domi suae nativam, sed etiam in cunctis correspondentiis nunc vigentem
lat.[inam] linguam, donec iisdem placuerit, retinere.” Ezt a szöveget további változtatásokkal az
országgyűlésen elfogadott diplomában átvették: „Slavonicis etiam et Croaticis, necnon quibus-
dam partium superiorum comitatibus et civitatibus liberum maneat non tantum domi nunc vigen-
tem Latinam retinere.”

rische Sprache eingeführt wird, so finden wir gar keine Application und bleiben in der Dunkelheit, ungeachtet wir doch, kaum etwas über 2000 an der Zahl in Pest, fast den 1/4 Theil der Contribution zahlen.

König: Auch sind die Croaten wegen der ungarischen Sprache unzufrieden¹⁸ und jetzt noch mehr, da die Ungarn verlangen, daß selbst bei den croatischen Regimentern lauter ungarische Offiziere angestellt werden sollten.

Stankovics: E. Maj.! ich bin weder Jurist noch Politiker, ich bin bloß ein Kaufmann, aber wie kann der Soldat ein Zutrauen fassen zu seinen Offizieren, wenn er seine Sprache nicht kann, wenn er sich auf seine Gewohnheiten nicht versteht. Und wenn man überdies noch so junge Leute, die beinahe erst Kinder sind, zu Offiziers gibt. Und wir brauchen ja keine fremde Offiziers, wir haben selbst Leute; wie viele Feldherrn und Stabsoffiziere gibt's in Rußland von denen, die aus Ungarn herübergewandert sind. Und wie brav waren in vorigen Zeiten die Croaten; sie haben im siebenjährigen Krieg mehr gethan als jetzt; aber ihre Montur macht die Leute verdrießlich; sie arbeiten in der Woche und an Sonntagen ziehn sie gern den Rock an, den ihnen ihre Weiber machen und wo sie nicht viel zu putzen brauchen.

König: Es ist wahr, die weiße Montur taugt nicht für die Croaten, sie sind keine Freunde vom Putzen.

Stankovics: Ihr brauner Rock und ein schwarzes Pantallier [!], E. Maj., wird denen Soldaten wieder ihren Muth beleben und sie werden sich wieder so auszeichnen, wie vordem; ob sie gleich auch jetzt sich zuweilen hervorgethan haben, wenn gleich die Zeitungen davon geschwiegen haben. Ich bitte also E. Maj., erbarmen Sie sich der Nation und helfen, als ein braver Vater, Sie sie aufklären, dies wird machen, daß die Nation ihr Gut und Blut für E. Maj. bereit aufopfern wird.

König: Ja, das will ich thun, die Nation soll aufgeklärt werden; das Banat muß exarticuliert werden, Syrmien und Serbien muß sich dazu schließen, Temesvár kann dann ihre Hauptstadt werden, da kann die Nation ihre eigenen Seminarier haben, in denen sie erzogen wird und ihre eigenen Stellen, bei denen sich ihre jungen Leute bilden können. Jetzt ist der Zeitpunkt, wo sie sich von Ungarn losreißen müssen; wenn nur die Nation sich nicht blenden läßt. Die Ungarn werden ihnen wohl große Versprechungen machen, sie werden ihnen aber nichts halten; und wenn es ihnen jetzt gelingt sie unter sich zu bringen, so ist es für immer geschehen.

Stankovics: E. Maj. können sich auf die Nation verlassen.

König: Und doch war der Metropolit Putnik zwei Tage vor dem Tode ganz für die Union gestimmt, ich kann es mir gar nicht vorstellen, wie er dazu gebracht worden ist.

Stankovics: E. Maj. haben ihm ja Regales gegeben; damit war aber die Nation nicht zufrieden.

18 A horvát-magyar viszony részletes bemutatását ld. *Miskolczy Gyula:* A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. I-II. Bp. 1927. Az országgyűlés követelte a július 16-án megfogalmazott inauguralis diplomában, hogy a magyar hadsereg a királynak és a magyar nemzetnek tegyen hűségesküt, de biztosította a horvát határőrkatonaságot, hogy az a horvát nemzetnek esküdjön fel és csak ennek útján a magyar koronára. ld. erről *Marczali Henrik:* Az 1790/91-diki országgyűlés. II. Bp. 1907. 29.

König: Wissen Sie wohl, warum ich ihm die Regales gab? ich wußte schon, daß man sie nicht annehmen würde; 14 Tage hatte ich mit der Canzlei zu streiten, bis sie ihm solche ausgefertigt haben¹⁹; und wenn sie nun solche erhalten hatten und um Sitz und Stimme beim Landtag verlangten, verweigerte man ihnen solchen; der Primas erklärte ihnen, wenn der König die Oberhand behalten würde: so sollen sie Sitz und Stimme beim Landtag erhalten, wenn aber der König die Oberhand nicht behält, so werden sie es nicht erhalten. Der Primas war noch so dumm und gab es ihnen schriftlich. Nun kamen sie mit dieser Schrift zu mir und ich bewilligte der Nation einen Congreß und nun war ich und die Nation wegen diesem Schritt gedeckt; weil sie vorläufig um die Vereinigung angesucht haben, diese ihnen aber abgeschlagen worden ist.

Stankovics: E. Maj. werden aber früher, ehe unser Congreß seinen Anfang nimmt, das Diplom unterzeichnen und sich krönen lassen.

Liedemann: Man sagt, daß den 15. oder 20. August die Krönung sein dürfte.

König: Glauben Sie das nicht, die Ungarn haben mir ja selbst äußern lassen, daß vor dem October die Krönung nicht sein dürfte und ich versichere Sie, daß ich vor dem 26. August²⁰ kein Diplom unterschreibe. Was werden sie denn aber für einen Metropolit wählen? Der Ofner Bischof ist ein braver Mann, auch der Temesvarer ist brav, aber doch gefällt mir der Ofner besser, die Geistlichkeit will aber den Werschetzer, das scheint mir ein lustiger Mann zu sein.²¹

Stankovics: Wir halten ja keine Metropolitwahl, sondern einen Nationalcongreß und überdies ist ja es nicht nothwendig, daß gerade ein Bischof Metropolit sein muß; es kann ja auch ein anderer es werden.

König: Ginge denn da an?

Stankovics: Warum denn nicht; unter den griechischen Kaisern war ja Focius Minister und Patriarch zugleich.

König: Warum wollen Sie den aber den Gossinger zu ihrem Congreß haben, der Mann wird sie betrügen. (Die Canzlei hat den Grossinger zum Congreß vorgeschlagen.)²²

19 II. Lipót 1790. jún. 15-én felszólította a kancelláriát a regales kiadására. (HHStA, Staatsratsakten No. 2252/1790.) A kancellár, Pálffy gróf ezt már a következő napon aláírásra előterjesztette. A kancellár ugyanakkor a következőkre figyelmeztette a királyt: az országgyűlésen résztvevők számának növelése vagy csökkentése a fennálló törvények értelmében az országgyűlésen működő törvényhozó testület hatáskörébe tartozik; ennél fogva szükséges, hogy a beidézettek ettől kapjanak egy-egy helyet és szavazatot. Ez a görögkeleti püspökök esetében annál inkább is halaszthatatlanabb, mivel „die Existenz der sogenannten Nation selbst samt ihren Privilegien der gesetzgebenden Gewalt, als solcher betrachtet, noch unbekannt ist”. Miután azonban Pálffy gróf kifejezést adott aggályainak, késznek mutatkozott az uralkodó parancsának teljesítésére és engedélyt kért arra, hogy a király határozatáról egy magániratban egyidejűleg értesítthesse az országbírókat mint a felsőtábla elnökét. Lipótnak a következő napon, jún. 17-én kelt rezolúciója értelmében a regalest expedíálták és az országbírókat értesítették. (HHStA, Staatsratsakten, No. 2571/1790.) A kancellária ennek megfelelően gyorsan és kifogástalanul járt el. Nevezetesen akkor is ugyanazt a javaslatot tette, mint amikor a magyarság érdekeiről volt szó. Amikor a három bánáti megye (Torontál, Krassó és Temes) becikkelyezését kérte, szintén azt az álláspontot képviselte, hogy az ügy az országgyűlésre tartozik és javasolta: a megyéket azzal az ígérettel utasítsák az országgyűlésre, hogy kérésük jóváhagyása esetén az uralkodó majd megerősíti a becikkelyezést (HHStA, Staatsratsakten, No. 1388/1790.).

20 A temesvári kongresszus napja.

21 Peter Petrovics volt a temesvári, Josip Joannovics Sakabent pedig a verseci püspök.

22 A hírhedt pamfletíró és exjezsuita Franz Grossingerről van szó, aki „Ungarisches allgemeines Staats- und Regiments-Recht. Wien, 1786.” c., a magyar rendi alkotmányt támadó és az abszo-

Stankovics: Wir haben ja selbst Männer, wir brauchen diesen nicht.

König: Es ist wahr, der Szekeres ist ein geschickter und braver Mann²³, auch der Secretair des Metropolitens Novakovits ist brav²⁴, aber doch gefällt mir der Szekeres besser.

Stankovics: E. Maj.! unter Leopold I. haben wir unsere Privilegien und Freiheiten erhalten, aber zu den Zeiten des Rákóczy mußten wir viel ausstehen.

König: Da hat die Nation das Praedicat bekommen: pozgan.

Stankovics: Pogány rácz.

König: Ja, ja! pogány rácz.

Stankovics: Jetzt erhalten wir wieder unter E. Maj. unsere Freiheiten und wer weiß, ob es uns nicht in der Folge eben so oder noch ärger gehen wird.

König: Das soll nicht geschehen.

Stankovics: Ja, unser Congreß fängt sehr spät an.

König: Das hängt nur von Euch ab, meinewegen kann er sich morgen anfangen; je eher je lieber.

Stankovics: E. Maj., es kommen aber zu unserm Congreß nur gesetzmäßig 75 Personen, 25 vom Militär, 25 von den Geistlichen und 25 von den Städten; so daß also nur von jeder Dioecese, wo doch manchmal mehrere Städte sind, 2 Deputirte dazu kommen und diese selbst werden durch Cable erwählt.

König: Ihr habt ja unterm Militär brave Leute, der Papilla ist ein braver, überlegter, gesetzter und kaltblütiger Mann, nur schade, daß er schon so alt ist.

Stankovics: Er ist noch nicht so alt, E. Maj.

König: Man sagt mir, er sei schon 74 Jahre alt.

Stankovics: Er kam, weil er noch in Pest war, täglich in mein Gewölbe und er ist erst 64 Jahre alt und noch sehr munter.

Liedemann: Wie alt er sein mag, weiß ich wohl nicht, aber daß er noch sehr munter ist, kann ich E. Maj. versichern.

König: Und der Setsovats und Davidovits sind auch brav, auch der Michailovits, aber der ist noch ein wenig zu hitzig. Auch der Bischof von Belgrad wird dazu kommen; und eure Grundherrschaften wollen auch dabei sein.

lutizmus érdekeit szolgáló mű szerzője volt. A magyar kancellária 1790. évi iratai között semmiféle utalás nem található arra, hogy őt a temesvári kongresszussal kapcsolatban szóba hozták volna. Nevét sehol, még a mutatók sem említik.

23 Szekeres Athanáz győri származású, előbb görögkeleti, majd római katolikus pap, a bécsi Udvari Tanulmányi- és Könyvvizsgáló Bizottság hivatalnokja. Id. róla részletesebben: *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XIII. Bp. 1909. 611. Eger államtanácsos javaslatára aug. 4-én Lipót király megbízta őt a Bécsben megjelenő magyar újság cenzurálásával (HHStA, Staatsratsakten, No. 2286/1790.). Szekeres a temesvári kongresszus befolyásolása érdekében egy munkát írt, éspedig a szerbek által az uralkodóhoz intézett kérvény formájában, amelyben az előkészületek során megtárgyalandó kérdéseket fejtette ki. Hasonlóképp előzetesen azt is megfogalmazta, milyen követeléseket terjesszen majd a kongresszus az uralkodó elé. (A kéziratot és Izdency szept. 18-i votumát ld. MOL, I 50. BI Hungarica aus der Bibliothek Sr. M. Fasc. 24.)

24 Stefan Novakovic, udvari ágens a magyar udvari kancelláriánál, királyi privilégiumok alapján 1771-1796. között szerb könyvek kiadója és nyomdásza (Ld. róla *Szinnyei J.*: i.m. IX. Bp. 1903. 1124.) 1790-ben latinul és németül névtelenül kiadott röpiratában amellet foglalt állást, hogy adják meg a szerbeknek is a polgárjogokat és ennek megfelelően nem támogatta az elszakadást. (Kurzgefaßte Abhandlung über die Verdienste und Schicksale der serbischen oder razischen Nation in dem Königreiche Hungarn. Von einem hungarischen Patriot. Mit einem Anhang der derselben verliehenen Privilegien. Neusatz und Belgrad, 1791.) Ld. erről *Ballagi Géza*: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888. 541. skk.

Stankovics: Aber aus jeder Stadt sollten doch weingstens 2 dabei sein; und diese wollen auf ihre eigenen Unkosten dazu reisen.

König: Ja, da würden aber über 500 zusammenkommen. Und die Bukovina soll sich die auch anschließen?

Stankovics: Warum nicht, E. Maj.?

König: Ich weiß nicht doch nicht, ob's gut wäre.²⁵

25 Az ősi szokásoknak megfelelően a nemzeti kongresszuson résztvevők száma eredetileg 75 lett volna. (25-25 tag az egyházból, a katonaságból és a polgári rendből). A temesvári, verseci és bácsi püspökök júl. 17-i kérvényének ügyében az udvari kancellária és az udvari haditanács júl. 20-án tanácskozást tartott és egyhangúan az ellen foglalt állást, hogy a bukovinai, az erdélyi és a szerbiai küldöttek megjelenjenek a kongresszuson, továbbá ellenezte a belgrádi püspök meghívását és a képviselők számának növelését. Az udvari haditanács ezenkívül hangsúlyozta: Szecsujac nem alkalmas arra, hogy részt vegyen a tanácskozásokon (*J. H. Schwicker:* i.m. 364. skk.). Júl. 23-án ez az elképzelés még nem volt Lipót kezében, mivel a tanácskozás jegyzőkönyvének fogalmazványát az udvari haditanács tagjai, Krauß, Türkheim és Tige tábornokok csak júl. 22-én írták alá és a kancellária csupán július 29-én kapta meg a rezolúciót. Lipót király ennélfogva azonnal a kihallgatás mellett döntött, éspedig részben a kancellária és az udvari haditanács szándékai ellenében. Elfogadta a javaslatot, melynek értelmében az erdélyi és a bukovinai küldöttek, sőt maga a szerbiai püspök sem jelenhetnek meg a kongresszuson, de elrendelte Szecsujac és 25 földesúr meghívását. (MOL, A 39. MKL Acta generalia, No. 9864/1790. és No. 10.233/1790.)